

**O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA KIRITMA
KONSTRUKSIYALARNING NUTQDAGI VAZIFALARI**

Davletova Shokhida Bazarbaevna

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti tayanch
doktoranti*

e-mail: shoxidadavletova0@gmail.com

tel: +998995641028

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4103-9983?lang=en>

UDK: 811.111'36:811.512.133'36

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillarida berilgan kiritma konstruksiyalarning nutqdagi funksiyalari qiyosiy tadqiq etiladi. Kiritma konstruksiyalarning nutqda baholovchanlik, izoh va aniqlashtirish, e'tiborni tortish va matnning mazmuniy yaxlitligini ta'minlashdagi vazifalari yoritiladi. Shuningdek, mazkur birliklarning ikki tildagi o'xshash va farqli jihatlari qiyosiy tahlil qilinib, ularning gap tarkibidagi o'rni, ifodalanish shakllari va kontekstga bog'liq pragmatik imkoniyatlari misollar asosida izohlanadi.

Kalit so'zlar: kiritma konstruksiya, parentetik birlik, sintaksis, pragmatika, semantika, nutq, kommunikativ vazifa.

**ФУНКЦИИ ВВОДНЫХ КОНСТРУКЦИЙ В РЕЧИ НА УЗБЕКСКОМ И
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

Аннотация: В данной статье будет проведено сравнительное исследование функций вводных конструкций в речи узбекского и английского языков. Освещаются функции вводных конструкций в оценке комментирования и уточнении речи привлечении внимания и обеспечении содержательной целостности текста. Также будет проведен сравнительный анализ сходств и различий этих единиц в двух языках и на

примерах разъяснены их роль в структуре предложения, формы выражения и контекстно-зависимые прагматические возможности.

Ключевые слова: вводная конструкция, парентетическая единица, синтаксис, прагматика, семантика, речь, коммуникативная функция.

FUNCTIONS OF PARENTHETICAL CONSTRUCTIONS IN SPEECH IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Abstract: *This article comparatively examines the functions of parenthetical constructions in Uzbek and English discourse. It highlights the roles of parenthetical constructions in expressing evaluation, providing explanations and clarifications, attracting attention, and ensuring the semantic coherence of a text. Furthermore, the similarities and differences between these units in the two languages are analyzed comparatively, and their syntactic positions, forms of expression, and context-dependent pragmatic potential are explained through illustrative examples.*

Keywords: *parenthetical construction, parenthetical unit, syntax, pragmatics, semantics, discourse, communicative function.*

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda nutqning sintaktik, semantik va pragmatik xususiyatlarini o'rganish muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.¹ Til birliklarining kommunikativ jarayondagi vazifalarini aniqlash, ularning matn mazmunini shakllantirish va so'zlovchining munosabatini ifodalashdagi rolini ochib berish tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biridir. Shu nuqtai nazardan, kiritma konstruksiyalarni o'zbek va ingliz tillari materiallari asosida qiyosiy o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi.

Kiritma konstruksiyalar gapning asosiy sintaktik tuzilishiga qo'shimcha ma'no, izoh, baho yoki muallif munosabatini olib kiruvchi birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Kiritma konstruksiyalarni tahlil qilishda ularni kirish birliklari va izohlovchi konstruksiyalardan farqlash lozim.² Kirish birliklari, odatda, so'zlovchining ishonchi, taxmini, bahosi yoki axborot manbasiga munosabatini bildiradi. Kiritma konstruksiyalar esa kengroq tushuncha bo'lib, gapga qo'shimcha

izoh, aniqlashtirish yoki nisbatan mustaqil mazmuniy bo'lakni ham kiritishi mumkin. Ushbu birliklarning tasnifi muayyan tilning grammatik an'analari va tadqiqot mezonlariga qarab farqlanishi mumkin.

Adabiyotlar sharhi. O'zbek tilshunosligida kiritma konstruksiyalar masalasini tilshunos olimlarimiz F.Абдурахмонов, А.Нурмонов, Н.Махмудов, Д.Жамолиддиновalar o'z ilmiy tadqiqot ishlarida o'rganganlar. Ingliz tilshunosligida esa R.Quirk, S.Greenbaum, R.Huddleston, G.K.Pullum va boshqa tadqiqotchilar mazkur masalalarni o'z ilmiy tadqiqot ishlarida keng yoritib berganlar.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada kiritma konstruksiyalarning nutqiy vaziyatdagi funksiyalari o'zbek va ingliz tillari materiallari asosida qiyosiy yoritildi. Tadqiqot uchun zarur ma'lumotlarning ilmiy bayoni qiyosiy-tipologik, tavsifiy yo'l bilan berildi. Tadqiqot oldiga qo'yilgan asosiy muammoning aniq yechimi chog'ishtirish tahlil metodi va statistik usul orqali belgilab olindi.

Natija va muhokama. Kiritma konstruksiyalarning nutqdagi asosiy vazifalari: baholovchanlik, izoh va aniqlashtirish, e'tiborni jalb qilish va kommunikativ urg'u berish hamda matnning mazmuniy yaxlitligini ta'minlash.

1. Baholovchanlik vazifasi. Kiritma konstruksiyalarning muhim vazifalaridan biri so'zlovchining voqea-hodisa yoki bayon qilinayotgan fikrga munosabatini ifodalashdir.³ Bunday birliklar orqali ishonch, taxmin, afsus, mamnunlik, shubha yoki boshqa baholovchi munosabatlar namoyon bo'ladi. O'zbek tilida *afsuski, baxtimizga, menimcha, ehtimol, shubhasiz* kabi birliklar shu vazifada qo'llanishi mumkin. Ingliz tilida esa *unfortunately, fortunately, in my view, perhaps, undoubtedly* singari birliklar o'xshash ma'nolarni ifodalaydi:

Bu bozorlar ichida, menimcha, ta'rif-tavsifi yetti iqlimga ketgani "bit bozor" deb nomlangan rasta bo'lsa kerak. (G'.G'ulom).⁴

Some say he died. Codswallop, in my opinion. (J.K.Rowling).⁵

Mazkur misollarda fikr mutlaq haqiqat sifatida emas, balki so'zlovchining shaxsiy qarashi sifatida taqdim etiladi. Bu esa muloqotda muloyimlikni saqlash va fikrning subyektiv xususiyatini ko'rsatishga yordam beradi.

2. Kiritma konstruksiyalarning nutqdagi izohlash va aniqlashtirish vazifasi. Kiritmalar bayon qilinayotgan fikrga qo'shimcha ma'lumot kiritish, muayyan tushunchani sharhlash yoki mazmunni aniqlashtirish vazifasini ham bajaradi.⁶ Ushbu vazifa ilmiy va rasmiy matnlarda, ayniqsa, muhimdir. Chunki ular murakkab axborotni tushunarli shaklda yetkazishga xizmat qiladi. O'zbek tilida *boshqacha aytganda, ya'ni, aniqrog'i, xususan* kabi birliklar izohlash va aniqlashtirish uchun ishlatiladi. Ingliz tilida *in other words, that is, more precisely, namely* kabi birliklar shunga yaqin funksiyalarni bajaradi:

Ushbu hodisa, boshqacha aytganda, til birliklarining kontekstda qayta talqin qilinishidir.

This phenomenon, in other words, involves the reinterpretation of linguistic units in context.

Bunda *boshqacha aytganda, in other words* oldingi fikrni boshqa shaklda bayon qilib, uning mazmunini oydinlashtiradi.

3. E'tiborni jalb qilish va kommunikativ urg'u berish vazifasi. Kiritma konstruksiyalar nutqning muayyan qismini alohida ta'kidlash, tinglovchi yoki o'quvchi e'tiborini muhim axborotga yo'naltirish uchun ham qo'llanadi. Bunday birliklar bayonning kommunikativ ta'sirini kuchaytirish, axborotning qaysi jihati muhim ekanini ko'rsatadi. O'zbek tilida *eng muhimi, alohida ta'kidlash joizki, e'tiborli jihati shundaki* kabi ifodalar ishlatiladi. Ingliz tilida esa *most importantly, it should be emphasized that, notably* kabi vositalar shu vazifani bajarishi mumkin:

Ayniqsa, oydin oqshomlar maza qilib o'ynaymiz (G'.G'ulom)

Somehow – incredibly – he'd got the Stone (J.K.Rowling)

Har ikkala misolda ham *ayniqsa, incredibly* birliklari habarning mazmuniga so'zlovchi e'tiborini jalb qilish va kommunikativ urg'u berish vazifalarini bajarmoqda.

4. Matnning mazmuniy yaxlitligini ta'minlash vazifasi. Kiritma konstruksiyalar matn tarkibidagi fikrlar o'rtasida mantiqiy aloqa o'rnatish, oldingi axborotni izohlash va keyingi fikrga o'tishni yengillashtirishda muhim ahamiyatga ega. Ular matnning izchilligini ta'minlovchi vositalardan biri sifatida xizmat qiladi. O'zbek

tilida *demak*, *binobarin*, *shunday qilib*, *bundan tashqari* kabi birliklar, ingliz tilida esa *therefore*, *consequently*, *thus*, *furthermore* kabi birliklar mantiqiy munosabatlarni ifodalashi mumkin. Biroq ushbu vositalarning barchasi har bir grammatik yondashuvda kiritma konstruksiya sifatida tasniflanmaydi; ularning ayrimlari bog'lovchi yoki diskurs markerlari vazifasida ham keladi:

Demak, kiritma konstruksiyalar faqat qo'shimcha axborot bermaydi, balki so'zlovchining munosabatini ham ifodalaydi.

Thus, parenthetical constructions, do not merely provide additional information, they also express the speaker's attitude.

Ushbu misollarda *demak*, *thus* oldingi mulohazalardan kelib chiqadigan xulosani ko'rsatadi. Shuningdek, *bundan tashqari*, *furthermore* kabi birliklar yangi fikrni oldingi axborot bilan bog'lab, matnning mantiqiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu sababli kiritma birliklarning matn yaxlitligidagi rolini o'rganishda ularni alohida gap doirasida emas, balki kengroq diskurs kontekstida tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Pragmatika til birliklarining muayyan muloqot vaziyatida qanday ma'no anglatishi, so'zlovchining maqadini qay tarzda ifodalashi va tinglovchi tomonidan qanday talqin qilinishini o'rganadi.⁷ Kiritma konstruksiyalar pragmatik jihatdan muhim birliklar bo'lib, ular gapning lug'aviy mazmunidan tashqari qo'shimcha munosabat, baho va kommunikativ niyatni ham ifodalashi mumkin. Masalan, *Bu taklif, menimcha, ma'qul* jumlasida *menimcha* birligi fikrning subyektivligini bildiradi. Natijada so'zlovchi o'z qarashini qat'iy hukm sifatida emas, balki shaxsiy baho sifatida taqdim etadi. Ingliz tilidagi *This proposal is, in my view, appropriate* jumlasida ham xuddi shunday pragmatik vazifa yuzaga chiqadi.

Kiritma konstruksiyalar muloqotda muloyimlikni ta'minlashga ham xizmat qilishi mumkin. Masalan, *Ehtimol, bu masalani yana bir bor ko'rib chiqarmiz* jumlasida *taklifni yumshoq* shaklda ifodalaydi. Ingliz tilidagi *Perhaps we could reconsider this issue* jumlasida ham suhbatdoshga bosim o'tkazmasdan fikr bildirish imkonini beradi.

Kiritma konstruksiyalarning pragmatik imkoniyatlari faqat alohida so'zlar

bilan cheklanmaydi. Ba'zan butun bir izohlovchi gap yoki qo'shimcha sintaktik bo'lak ham asosiy fikrga munosabatni shakllantiradi. Shu sababli ularni o'rganishda grammatik shakl bilan bir qatorda matn konteksti, kommunikativ vaziyat va muallif maqsadini ham hisobga olish zarur.

Xulosa. O'zbek va ingliz tillarida kiritma konstruksiyalar nutqning mazmuniy, sintaktik va pragmatik jihatdan boyishiga xizmat qiluvchi muhim til vositalaridan biridir. Ularning qiyosiy tadqiqi ikki tilning sintaktik va pragmatik imkoniyatlarini chuqurroq anglashga, tarjima jarayonida funksional muvofiqlikni ta'minlashga hamda turli janrlardagi matnlarning kommunikativ xususiyatlarini izohlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Абдурахмонов Ф., Сулаймонов А., Холиёров Х., Омонтурдиев Ж. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. – Тошкент: Ўқитувчи, 1979.
2. Matkarimova G'. E. Kirish so'z, kirish birikma va kiritma qurilmalarning semantik xususiyatlari (badiiy matnlar misolida) // International Journal of Science and Technology. – 2025. – J. 2, № 4. – B. 44–45.
3. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. – London: Longman, 1985.
4. G'afur.G'. Shumbola [Matn]: qissa/G'. G'ulom. -Toshkent: Yoshlarnashriyot uyi, 2018.- 192 6.
5. Rowling.J.K. Harry Potter and the philosopher's stone, Great Britain in 1997 Bloomsbury Publishing Plc, 36 Soho Square, London, W1D 3QY.
6. Huddleston R, Pullum G. K. The Cambridge Grammar of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – “Coordination and Supplementation” bo'limi, B. 1273–1362.
7. Quirk R., Greenbaum S. A University Grammar of English. – London: Longman, 1973.

8. Nurmonov A., Mahmudov N., Sobirov A., Yusupova Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent– “OLM ZIYO”–2015. – 320 B.

9. Жамолиддинова Д. Бадиий нутқда парантез бирликларнинг семантик-грамматик ва лингвопоэтик хусусиятлари: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2009. – 8 б.